

УДК 80/81
ББК 81.2 Тоҷ

КАЛИМАСОЗИИ ВОЖАИ АЛИШЕРЗОДА ФАРЗОНА, ДОКТОРАНТ (Phd)-И
СОМАТИКИИ «ДИЛ» ДАР АШЪОРИ КАФЕДРАИ ЗАБОНИ ТОҶИКИИ ДДХ БА НОМИ АКАД.
ФАРЗОНА Б. ГАФУРОВ (ТОҶИКИСТОН, ХУҶАНД)

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ АЛИШЕРЗОДА ФАРЗОНА, ДОКТОРАНТ
СОМАТИЧЕСКОГО СЛОВА «ДИЛ» В (Phd) КАФЕДРЫ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА ХГУ ИМ.
ТВОРЧЕСТВЕ ФАРЗОНЫ АКАД. Б. ГАФУРОВА (ТАДЖИКИСТАН,
ХУДЖАНД)

WORD-BUILDING OF SOMATIC ALISHERZODA, FARZONA, DOCTORAL STUDENT OF THE
VOCABULARY BASED ON THE TAJIK LANGUAGE DEPARTMENT UNDER KHUJAND STATE
LEXEME “DIL” (HEART) IN THE UNIVERSITY NAMED AFTER ACADEMICIAN B. GAFUROV
POETRY BY FARZONA (Tajikistan, Khujand)

Калидвожаҳо: соматизм, ашъори Фарзона, муродифот, калимасозӣ, калимаҳои сохта, калимаҳои мураккаб, иборати рехта

Мақола ба муайян намудани мавқеи вожаи соматикӣ «дил» дар ташаккули калимаҳои сохтату мураккаби ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона бахшида шудааст. Муаллиф дар натиҷаи таҳлилу таҷқиқи мунтахаби сеҷилдаи ашъори шоира «Қатрае аз Мӯлиён» ва «Ҷама гул, ҷама тарона» маълум месозад, ки дар эҷодиёти шоира дар байни калимаҳои ифодагари узвҳои бадани инсон соматизми «дил» аз ҷама серистеъмол буда, дар калимасозӣ низ хеле фаъол мебошад. Бо мисолҳои дақиқ собит шудааст, ки шоира вожаҳои мураккаби зиёдеро амсоли **дилсанг, дилишкоф, дилпарешон, дилпреза, хуфтадил**, ки дар адабиёти оламишумули классикӣ ба қор мерафтанду имрӯз доираи истифодаи онҳо муҳдуд гардидааст, аз нав зинда намуда истодааст. Муаллиф ба хулосае мерасад, ки шоира бо сохтани вожаҳои нав дар заминаи қолабҳои мавҷудаи забон, аз қабилҳои вожаҳои мураккаби **нодилбарӣ, нодилбарона, дилҳабашӣ, кӯҳнадил, дилпаймо, дилрас...** дар ганӣ гардонидани таркиби лугавии забони тоҷикӣ саҳм гузошта истодааст.

Ключевые слова: соматизм, поэзия Фарзоны, синонимы, словообразование, производные слова, сложные слова, фразеологические единицы

Статья посвящена определению соматического значения слова «дил» (сердце) в формировании производных и составных слов в поэзии народной поэтессы Таджикистана Фарзоны. В результате исследования произведений поэтессы из трёхтомника избранных стихотворений поэтессы «Капля из Мулияна» и «Ҷама гул, ҷама тарона» выясняется, что в творчестве поэтессы среди слов, обозначающих человеческие органы, соматизм «сердце» - самый используемый и очень активен в словообразовании.

С помощью конкретных примеров показано, что поэтесса использует очень много сложных слов, таких как **дилсанг, дилишкоф, дилпарешон, дилпреза, хуфтадил**, которые

*ранее использовались в классической литературе, но в настоящее время их использование очень ограничено, и поэтесса Фарзона воскрешает эти слова. Также сделан вывод, что поэтесса с помощью создания новых слов **нодилбарӣ, нодилбарона, дилҳабашиӣ, кӯҳнадил, дилтаймо, дилрас...** обогащает таджикский языковой словарь.*

Key words: *somatism, "dil" (heart), Farzona's poetry, synonyms, word-building, derivatives, composites, phraseological units, substantivization*

The article is targeted at a definition of the somatic meaning of the word "дил" (heart) in a formation of derivative and compound words in the creation of Farzona, People's poetess of Tajikistan. Having researched a good number of Farzona's poems from the three-volumes-selection "The Drop from Muliyan" and "Hama Gul, Hama Tarona" (Flowers and Folk Poetry Being all over) the author of the article ascertained that among the words designing human organs in Farzona's poetry the somatism "дил" is the most frequent one by its occurrence being actively used in a formation of other derivative compound words.

*Resorting to concrete examples the author shows an abundance of the formers; here one can refer to such lexemes as **дилсанг, дилишкоф, дилпарешон, дилреза, хуфтадил**, used in the classical literature of earlier times, but at present their quantum is limited, so poetess Farzona resuscitates such words as **нодилбарӣ, нодилбарона, дилҳабашиӣ, кӯҳнадил, дилтаймо, дилрас....** which enrich the Tajik language.*

Калимасозӣ яке аз асоситарин воситаҳои бойшавии таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад. Бо роҳи калимасозӣ бойшавии таркиби луғавӣ бар хилофи гирифтани калимаҳо аз дигар забонҳо ҳамеша густарда мегардад, чунки он вазъи воқеии рушди забон ва имконоти дохилии онро инъикос мекунад. Ба ақидаи забоншинос Т. Шокиров «калимасозӣ асоситарин омилҳои бойгардонии таркиби луғавии забон аз ҳисоби имконоти дохилист» (14, 14).

Инкишофу такомули калимасозӣ мувофиқи талаботу қонуниятҳои дохилии забон ба амал меояд. Забон барои пурра ва бо нозуқиҳои ифода намудани фикр ва барои ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳои истифода мекунад, зеро онҳо омилҳои асосии пайдоиши вожаҳои нав ба навад.

Раванди калимасозӣ ва воситаҳои он тибқи қавоиди грамматика сурат гирифта, вижагиҳои таҷассумгари хусусияти сохти грамматикӣ онанд.

Калимасозии забони тоҷикӣ низ дар асоси қоидаҳои дастурии умумизабонӣ раванд гирифта, дар рушди таркиби луғавии забонамон саҳм мегузорад.

Дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ саҳми устодони каломии номи он, шоирону нависандагон хеле назаррас аст. Фарзонаи Хучандӣ аз зумраи чунин нафаронест, ки ашъори ӯ дар таҳқиқи омӯзиши роҳи усулҳои ташаккули калимасозӣ, бахусус калимасозии морфологӣ ва синтаксисӣ-морфологӣ сарчашмаи пурарзиш ба ҳисоб меравад.

Ин аст, ки солҳои охир калимасозии ашъори Фарзона диққати забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст. Роҷеъ ба масъалаҳои марбути воҷасозӣ дар эҷодиёти Фарзона якҷанд мақолаҳо аз ҷоп баромадаанд. Аз ҷумла, дар мақолаи пурмӯхтавои профессор А. Ҳасанов «Ҳарфи тозаи Фарзона» (13) доир ба воҷасозии Шоираи халқии Тоҷикистон фикрҳои ҷолиб баён гаштааст. Забоншинос М. Олимҷонов низ доир ба калимасозии шоираи нодирағуфтор дар мақолааш «Калимасозии

ашъори Фарзона» (6) ва ё «Муруре ба калимасозии устои сухан» (7) изҳори ақида кардааст.

Дар мақолаи ҳозир мо низ саъй намудем, ки мақоми вожаи соматикии «дил»-ро дар ташаккули калимаҳои сохтаву мураккаб дар эҷодиёти Фарзона ба риштаи таҳқиқ кашида бошем.

Вожаи «дил» дар забони тоҷикӣ яке аз вожаҳои серистеъмол ва сермаъно маҳсуб ёфта, ҳам дар услуби китобӣ ва ҳам дар услуби гуфтугӯӣ доираи истифодаи васеъ дорад. Вожаи мазкур дар фарҳангҳои зеридаст чунин шарҳу тафсир ёфтааст: 1) узви хунгардонӣ (ба шакли халтачаи мушакӣ), ки дар тарафи чапи сари синаи инсон ва ҳайвон воқеъ аст, қалб; 2) маҷ. дарун, дохил, миёни чизе. 3) маҷ. ботин, хотир; чон, рух. 4) маҷ. фикр, андеша. 5) маҷ. майл, хошиш, ҳавас. 6) маҷ. дилбар, ёр, маҳбуба; дӯст. 7) маҷ. далерӣ, шучоат, чуръат (10, ҷ.1, 370); 1) узви дохилии бадан ба шакли санавбарӣ, ки зарабонхояш мӯҷиби даврони хун мегардад, қалб; 2) шикам; 3.хотир, замир; 4) чон, равон; 5) мағзи сар. 6) мағзи дарахт ва монанди он; 7) миён, васат, дарун, дохил, марказ; 8) чуръат, шаҳомат; 9) латифаи раббонӣ ва рӯҳонӣ ва он ҳақиқати инсон аст ва мадрок ва олим ва ориф ва ошиқ аст. 10) маҳалли тафсили маонӣ, нафси нотиқа; 11) маҷозан асрори Ҳақ, қалб» (5, 687-688); 1) қалб, узви санавбарӣ ба шакли даруни бадан, ки дар ҷониби чапи сина қарор дорад ва мабдаи даврони хун аст ва монанди талмаба барои расонидани хун ба тамоми бадан даркор аст; 2) ба маънии хотир ва замир; 3) ва ба маънии шикам ва дарун ва миёни чизе ҳам меғунд (1, 530). Илова бар ин тавассути вожаи соамтиқии «дил» дар забони тоҷикӣ даҳҳо таркибу ибора ва калимаҳои муштак сохта шудаанд. Чунончи, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ (бо назардошти вожаи дил дар ҷузъи аввал омаданаш) бо калимаи дил 91 вожаи муштак шарҳу маънидод шудааст, дар «Луғатнома»-и Деҳхудо бошад, 263 калима бо ҷузъи дил зикр шудааст. Дар «Фарҳанги форсӣ»-и доктор Муин вожаи «дил» 63 ва дар Фарҳанги Амид 37 калима сохтааст.

Аз байни калимаҳои ифодагари узвҳои бадани инсон соматизми «дил» дар ашъори Фарзона мавқеи маҳсус дошта, он вожаи калидӣ маҳсуб меёбад. Зеро шоира вожаи «дил»-ро дар офаридани маъниву мазмунҳои тоза, сохтани калимаву ибораҳои наву шоирона васеъ истифода намудааст. «Дил»-ро шоира ғайр аз ба маъниҳои дар фарҳангҳо зикршуда қорбасти намуданаш боз ба маъниҳои нав истифода намудааст. Масалан, агар дар байти аввали поёнӣ «дил» маънии мардум, аҳолиро ифода сохта бошад, дар байти дуюм ба маънии инсон, шахс, фард омадааст:

*Маҷмӯи нуру ба кучо мекунӣ нисор,
Берун биё зи ҳошияҳо, эй маҳи Хучанд.
Кай аз таҷалли сухани арибӯси ту,
Огоҳ мешавад дили ноогаҳи Хучанд (8, 1, 76).*

*Санг ҳам мекунад эҳсоси саодат
зи нишоти рез-рези борон.
Дили ҳазорсола ҳам
метавонад бори аввал ишқ гӯяд.
Эй мусалмонон! (8, 3, 239)*

Ҷои ба қайд аст, ки дар эҷодиёти худ Фарзона барои ифодаи мафҳуми дил вожаву ибораҳои мавриди истифода қарор додааст, ки онҳоро муродифоти шоиронаи дил номидан мумкин аст. Муродифоти шоиронаи дилро калимаву

ибораҳое ташкил медиҳанд, ки онҳо шабоҳат ба шакли дил, шабоҳат ба ранги дил ва монанди инҳоро дороанд: **себ** (8, 3, 57), **себи сурх** (8, 3, 8), **себи сурхи суманӣ** (8, 2, 276), **лола** (8, 2, 444), **лолаи сурх** (8, 2, 408), **лолаи танҳо** (8, 3, 268), **гули сурх** (8, 3, 137), **гули қирмиз** (8, 2, 173), **гули садбарг** (8, 2, 230), **садбарги сурх** (8, 2, 411), **шамъи сурх** (8, 3, 275), **ёқути сурх** (8, 2, 414), **қанори хушнаво** (8, 3, 26), **каъбаи сурх** (8, 2, 403), **ғунҷаи сурх** (8, 2, 230), **санги хора** (8, 2, 230), **офтоби кафаси сина** (8, 3, 275), **зари сурх** (9, 20), **сурхтило** (9, 387), **соати сурх** (9, 456), **сурхгавҳар** (9, 248) ...

Дар натиҷаи таҳқиқи омӯри аз рӯи мунтахаби сечилдаи ашъори шоира «Қатрае аз Мӯлиён» маълум гардид, ки вожаи дил 1317 маврид, аз ҷумла 1015 маротиба дар алоҳидагӣ ва 302 дафъа дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаб корбаст шудааст. Агар бе назардошти такрор ба ҳисоб гирем, дар мунтахаби сечилдаи ашъори шоира ва ҷилди дуҷуми «Ҳама гул, ҳама тарона» 100 калимаи муштақӣ бо соматизми «дил» сохташуда мушоҳида гардид. Калимаҳои мазкурро аз рӯи сохт ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. **Калимаҳои сохта.** Омӯзиши маводи гирдомада нишон медиҳад, ки калимаҳои сохта дар муқоисаи калимаҳои мураккаб ба миқдор хеле камтаранд ва танҳо 15 ададро ташкил мекунанд: **дило**, **ҳамдил**, **бедил**, **дилӣ**, **бедилӣ**, **ҳамдилӣ**, **дилташнағӣ**, **дилафрӯзӣ**, **дилтангӣ**, **дилбарӣ**, **дилбарона**, **дилхарошӣ**, **дилрабой**, **нодилбарӣ**, **нодилбарона**. Ин навъи калимаҳои сохтара боз ба се даста ҷудо намудан мумкин аст:

1.1. Исмҳои сохтае, ки аз асоси сода таркиб ёфтаанд: **дило**, **дилӣ**, **ҳамдил**, **бедил**.

Дилӣ. Вожаи **дилӣ** аз асоси **дил** ва пасванди **-ӣ**, ки дар исмсозӣ сермахсул аст, сохта шуда исми маънӣ ба ҳисоб меравад.

Калимаи **дилӣ** танҳо дар «Луғатнома»-и Деххудо омада, чунин шарҳ ёфтааст: «мансуб ва мутааллиқ ба дил, қалбӣ» (3, 1202). Вожаи мавриди зикр дар мунтахаби сечилдаи ашъори Фарзона зиёд истифода шудааст:

*Нигаҳ нигаҳ шавад он гаҳ, ки дидание ҳаст,
Дилам **дилӣ** кунад он дам, ки шиқ бахшӯӣ (8, 3, 112).*

*Нест он ҷо гуфтугӯи мобилӣ,
Ҳаст танҳо гуфтугӯҳои **дилӣ** (11, 253)*

Ҳамдил. Дар забони адабии тоҷик дар исмсозӣ асосан як пешванд – **ҳам-** дида мешавад. Пешванди **ҳам-** бо исмҳои омада **ҳамроҳӣ**, **шарокат** ва алоқаи тарафайни шахсо ва предметҳоро мефаҳмонад (4, 159). Калимаи мазкур аз пешванди **ҳам-** ва решаи «дил» иборат буда, дар фарҳанг чунин тафсир шудааст: «дорои як маслак ва маром, муттафиқ» (11, 2, 486). Калимаи **ҳамдил** дар ашъори шоира якҷанд маротиба бо ҳамин маъноӣ тафсиршуда истифода гаштааст:

*Равзана, ки ҷу аз он менигарам, мардумро
меҳрубону **ҳамдил** мебинам
ва фарёд мезанам... (8, 3, 76)*

1.2. Исмҳои сохтае, ки аз асоси сохта ташаккул ёфтаанд: **бедилӣ**, **ҳамдилӣ**.

Бедилӣ. Калимаи **фавқ** аз асоси сохтаи **бедил** тавассути пасванди **-ӣ** сохта шуда, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маъноӣ «1. дилхунукӣ, дилмондагӣ. 2. маҷ. тарсонҷакӣ, буздилӣ» (11, 1, 168) омадааст.

*Дилӣ кун дар ин давраи **бедилӣ**,
Ки имон биёрам ба инсоният (8, 3, 349).*

Ҳамдилӣ. Вожаи мазкур аз асоси сохтаи **ҳамдил** тавассути пасванди –й созмон ёфта, дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «якдилӣ, дар фикру ақида бо ҳам шарик ва муттафиқ будан» (11, 2, 486), ки ба шарҳи вожаи **ҳамдил** наздик аст.

*Зи ҳамдинӣ ҳам охир ҳамдилӣ бех,
Зи огоҳии ботил гофилӣ бех (9, 485).*

1.3 Исмҳои сохтае, ки аз асоси мураккаб ташаккул ёфтаанд: **дилташнагӣ, дилафрӯзӣ, дилтангӣ, дилбарӣ, дилбарона, дилхарошӣ, дилрабой, нодилбарӣ, нодилбарона.**

Дилташнагӣ. Калимаи мазкур аз асоси мураккаби «дилташна» ва пасванди –гӣ таркиб ёфта, исми абстракт аст ва ҳолатро ифода сохтааст. Бояд қайд сохт, ки Фарзона вожаи мураккаби дилташнаро дар ашъораш якчанд маротиба ба кор бурдааст. Дилташна дар фарҳангҳои ба мо дастрас дучор нашуд, аммо вожаи ташнадил шарҳ дода шудааст, ки ифодакунандаи маънии «он ки ба чизе рағбати зиёд дорад» (11, 2, 331) мебошад. Калимаҳои **дилташна** ва **ташнадил**, мисли калимаҳои **сангдил** ва **дилсанг** ҳар ду ҳам як маъниро ифода менамоянд.

Шоира дар «Шаҳри биҳиштоғӯши ман» ном шеъраш, ки ба тавсифи манзараҳои дилфиреби Хучанди бостонӣ бахшида шудааст, вожаи **дилташнагиро** дар таркиби иборои «дилташнагӣ хоҳам шикаст» корбаст намудааст. Дар гуфтугӯи мардуми тоҷик иборои рехтаи «ташнагиро шикастан», ки маъниҳои «1. боиси рафъи ташнагӣ гардидан, 2. қонъ шудан, сер шудан»-ро (12, 182) доро аст, зиёд ба кор меравад. Шоира иборои мазкурро тағйир дода, дар шакли «дилташнагӣ шикастан» мавриди истифода қарор додааст ва он байтро хеле ҷолиб намудааст:

*Бо чеҳраи шодоби ӯ, дилташнагӣ хоҳам шикаст,
Бар нахлҳои навбарои дилро чу гул хоҳам бубаст (8, 1, 16).*

Нодилбарӣ. Тарзи сохта шудани калима чунин аст: ба калимаи дилбар аввал пасванди –й ҳамроҳ шуда, исми маънии дилбарӣ сохтааст, сипас ба калимаи дилбарӣ пешванди сифатсози но- ҳамроҳ шуда, вожаи нодилбариро ба вучуд овардааст. Калимаи мазкур дар фарҳангҳо мушоҳида нагардид. Вожаи **нодилбарӣ** бо калимаи **дилбарӣ**, ки маънии «дилрабой, дилфиребӣ, мафтунсозӣ; зебой, хушрӯй, раъноӣ»-ро (10, 1, 374) ифода месозад, муқобилмаъно аст. Гуфтан мумкин аст, ки шоира тавассути ин вожа сохти нави антонимро ба вучуд овардааст. Дар ин замина қайд кардан ба маврид аст, ки дар ашъори Фарзона инчунин калимаҳое мисли **дилношинос** (8, 2, 142), ки муқобилмаънои **дилшинос** аст ё **дилнорабо** (9, 228), ки зидмаънои вожаи **дилрабо** аст, ба мушоҳида расид.

*Зан будани маро ба таҳи шубҳа мениҳад
Нодилбариро содагию бефусуниям (9, 3, 290).*

*Айби нодилбариям буд, ки Ширин нашудам,
Натавонистамат, эй хоҷа, ки Фарҳод кунам (9, 123).*

Нодилбарона. Тарзи сохта шудани калимаи мазкур чунин аст: «ба калимаи мураккаби дилбар аввал пасванди сифатсози –она, ки бо исми ифодакунандаи шахс ва бо исмҳои ҷондори дигар омада, аломати предметро ба амал мефаҳмонад, ҳамроҳ шудааст. Сипас ба калимаи дилбарона пешванди но- илова гашта вожаи нодилбарона сохтааст. Вожаи мазкур низ дар фарҳангҳо мушоҳида нагардид. Вожаи мавриди

тахлил бо калимаи дилбарона муқобилмаъно аст. **Нодилбарона** танҳо як маротиба дар «Хама гул, хама тарона» ба чашм расид:

*Маро бахишо, ки имрӯзу хама рӯз,
Дили ман метапад **нодилбарона** (9, 365).*

2. **Калимаҳои мураккаб.** Аз мутолиаву баррасии ашъори Фарзона маълум гашт, ки дар муқоиса бо калимаҳои сохта вожаҳои мураккаб, ки бо чӯзӣ «дил» сохта шудаанд, ба миқдор хеле зиёданд. Аз рӯи маводи мо ин гурӯҳи калимаҳо 85 ададро ташкил мекунанд.

Калимаҳои мураккаби пайвасте, ки бо вожаи дил сохта шуда бошад, дар маводи мутолианамудаи мо дучор нашуд.

Калимаи мураккаби тобеъ. Бо тарзи тобеъ таркиб ёфтани вожаҳо навъи сермаҳсултарини калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Дар вожаҳои мураккаби тобеъ як чӯзъ асосӣ ва чӯзӣ дигар тобеи вай мебошад. Онҳо бо роҳи факки изофа ё бевосита ҳамроҳ кардани калимаҳои решагӣ ба вучуд меоянд. Калимаҳои мураккабе, ки бо чӯзӣ «дил» созон ёфтаанд, дар ашъори Фарзона хеле фаровон буда, аз рӯи сохт онҳоро ба чунин дастаҳо ҷудо намудан мумкин аст:

2.2.1. **Қолаби исм+исм:** дилошно (8, 1, 20), дарёдилон (8, 1, 59), дилхун (8, 1, 251), дилгаш (8, 2, 26), дилшикор (8, 2, 104), харгӯшдилон (8, 2, 230), раҳмдил (8, 3, 103), дилсанг (8, 1, 486), сангдил (8, 1, 446), дилпизишк (9, 103), дилнигора (9, 286), шердил (9, 399), дилпора (9, 437), гавҳардил (9, 70).

Харгӯшдил. Калимаи мураккаби мазкур танҳо як маротиба дар мунтахаби ашъори шоира истифода шудааст ва онро мо дар фарҳангҳои зеридаст дарёфт накардем. **Харгӯшдил** дар ашъори Фарзона ба маънои **буздил**, **тарсончак** омадааст. Дар байти поёни **харгӯшдил** ба вазифаи исм омада, шахсро ифода намудааст. Бинобар ин ҳодисаи субстантиватсия ба назар мерасад:

*Бигзор ба ҳоли хеш бошанд,
Харгӯшдилону хирсхобон.
Бояд ту фаро равию ёбӣ
Оби Хизире дар ин биёбон (8, 2, 230).*

Дар эҷодиёти шоира ибораи исми **дили харгӯшӣ** ҳам истифода шудааст, ки бо калимаи мураккаби харгӯшдил ҳаммаъно мебошад:

*Вои мане ки бо **дили харгӯшӣ**,
По мондаам ба размғаҳи шерон (8, 2, 41)*

2.2.2. **Қолаби исм+сифат:** дилреза (8, 1, 20), дилташна (8, 1, 108), дилгарм (8, 1, 33), дилгарон (8, 1, 67), дилсиёҳ (8, 1, 295), дилсард (8, 2, 90), дилпареш (8, 1, 348), дилпур (8, 1, 372), дилтанг (8, 1, 401), дилнорабо (9, 228), дилҷудо (9, 322), дилхуш (8, 1, 442), чокдил (9, 405), дилкашол (8, 2, 106), дилношинос (8, 2, 142), дилҳабашӣ (9, 395), дилмунаввар (9, 402).

Дилҳабашӣ. Калимаи мураккаби мазкур аз исми **дил** ва сифати нисбии **ҳабашӣ** сохта шудааст. Вожаи мазкурро аз фарҳангҳои ба мо дастрас дарёфт карда натавонистем. Гумони ғолиб он аст, ки ин вожа сохтаи шоира аст. Зеро бино ба таъбири забоншинос А. Ҳасанов «Фарзона аз такрори чизҳои гуфташуда гурез карда, майлаш пайваста ба гуфтани ногуфтаҳост, ӯ сухани қолабиро наменпарастад, ба василаи паҳлӯгардонӣ намудани аносири луғавӣ дар заминаи қолабҳои суннатии ифодаи матлаб баён кардани андешаҳои бикрро кори муқаррарии шоир меҳисобад» (13, 6). Ба фикри мо калимаи **дилҳабашӣ** муодили вожаи **дилсиёҳӣ** буда, маънии

«нохушӣ, хафагӣ, гамгинӣ»-ро (1, 377) ифода месозад. Азбаски ҳабашиён мардуми сиёҳпӯстанд, шоира инро ба ҳисоб гирифта, ба ҷои калимаи сиёҳ ҳабаширо мавриди истифода қарор додааст. **Дилҳабашӣ** танҳо як дафъа дар «Ҳама гул, ҳама тарона» корбаст гаштааст:

*Эй субҳлиқо, дилҳабашият кофист,
Наъше шудай наъшакашият кофист (9, 395).*

Бояд таъкид кард, ки шоира дар ҷои дигар низ вожаи «ҳабаш»-ро ба маънии торик, сиёҳ зимни тасвири шаб дар таркиби иборои нодири **ҳабашистони шаб** ба кор бурдааст:

*Боз расид осмон
Бар ҳабашистони шаб.
Шуст ба собуни моҳ
Чирки гиребони шаб (9, 155).*

Дилпареш. Калимаи мазкур шакли ихтисоршудаи калимаи дилпарешон аст. Шоира бо тақозои вазни шеър калимаро дар чунин шакл ба кор бурдааст. Дар вожаи **дилпареш** калимаи дил ҷузъи асосӣ буда, маънии маҷозии хотирро ифода намудааст. Дар «Луғатнома»-и Деххудо «дилпарешон» чунин шарҳ дода шудааст: «парешондил, он ки дилаш парешон бувад, парокандааҳвол» (3, 1172) ва аз Низомӣ байти шохид оварда шудааст. Заминаи пайдоиши ин калима иборои исми «дили парешон» аст. Ҳоло дар забони адабии тоҷик шакли «парешондил» бештар истифода мешавад.

*Ман дар ҷаҳони дилпареи пайванди дилҳо ҷустаам
Меҳостам зӯрон шаванд оҳи заифонро сипар (8, 1, 348).*

2.2.3. **Қолаби сифат+исм:** содадил (8, 1, 8), бедордил (8, 1, 9), сангиндилон (8, 1, 58), резадил (8, 1, 133), сияхдилҳо (8, 1, 231), хуниндил (8, 1, 280), тангдил (8, 1, 151), зиндадилон (8, 1, 478), хушдил (8, 1, 129), кӯҳнадил (8, 3, 271), нармдил (8, 3, 14), нозукдилон (9, 285).

Кӯҳнадил. Вожаи мазкур аз сифати аслии «кӯҳна» ва исми «дил» созмон ёфтааст. Шоира дар асоси қолаби мавҷудаи забон калимаи нав сохтааст. Зеро мо дар фарҳангҳои зеридаст ин калимаро пайдо накардем. Дар вожаи **кӯҳнадил** ҷузъи асосӣ калимаи дил буда, калимаи кӯҳна ба вай тобеъ мебошад. Яъне аз иборои изофии «дили кӯҳна», ки маънии маҷозиро ифода мекунад, созмон ёфтааст:

*Дар қафасаи фикандаам кӯҳнадилӣ шикастаро,
Ҳада намекунам ба кас ҷомаи обшустаро (8, 3, 271).*

Дар эҷодиёти Фарзона ибораҳои **дилаки кӯҳна** (9, 207), **дили пир** (9, 280), **дили қадим** (9, 289), **дил кӯҳна шудан** (9, 380) низ ба кор рафтаанд.

*Дарҳо ҳама бастаанду як дар боз аст,
Дил кӯҳна шуду ҳанӯз фардосоз аст (9, 380).*

2.2.4. **Қолаби шумора+исм:** дудил (8, 3, 66)

Калимаи **дудил** дар забони тоҷикӣ боз дар шакли дудила низ истифода мегардад. Он аз шумораи аслии ду ва исми дил таркиб ёфта, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин тафсир шудааст: «1.қасе, ки дар иҷрои қоре тасмими қатъӣ надошта бошад, калаванда миёни ду фикр; 2.маҷ. дурӯя» (10, 1, 397). Дудил дар ашъори Фарзона якҷанд маротиба ба маънии якуми дар фарҳанг зикршуда корбаст гаштааст:

*Кайҳо дудил миёни ману духтари разӣ,
Ё ман ва ё вай – аз ду яке интиҳоб кун (8, 3, 66).*

2.2.5. **Қолаби исм+асоси замони ҳозираи феъл:** дилбар (8, 1, 29), диловар (8, 1, 32), дилчасп (8, 1, 32), дилнавоз (8, 1, 45), дилшикоф (8, 1, 103), дилгир (8, 1, 135), дилбандон (8, 2, 88), дилфурӯз (8, 1, 192), дилафрӯз (8, 1, 192), дилдор (8, 1, 221), дилкаш (8, 1, 326), дилфиреб (8, 1, 413), дилёб (8, 1, 464), дилпазир (8, 1, 472), дилбардор (8, 2, 54), дилсӯз (8, 2, 308), дилчӯ (8, 2, 348), дилрабо (8, 2, 394), дилпаймо (8, 3, 224), дилхоҳ (8, 2, 230), дилрас (8, 1, 175), дилдӯз (9, 327), дилнигар (9, 441).

Дилрас. Шоира тавассути исми дил ва асоси замони ҳозираи феъл сифати **дилрасро** сохтааст, ки заминаи он иборайи **ба дил расидан** аст. Ин калима танҳо як маротиба дар ашъори шоира дар «Субҳ ба хайр» ном шеъраш ба қор рафтааст.

Хома агар нест ба фармони ту

Сафҳаи нанвишта равон қун, бас аст.

Эй ҳамагии ту фурӯғи савоб,

*Хомӯшият ҳам сухани **дилрас** аст (8, 1, 175).*

Дилпаймо. Вожаи мазкур аз исми дил ва асоси замони ҳозираи феъл иборат буда, аз иборайи «дил паймудан» сохта шудааст. Дилпаймо дар фарҳангҳои ба мо дастрас ба чашм нарасид. Шоира онро дар заминаи қолаби калимаҳои фалакпаймо, осмонпаймо, қонпаймо, аршпаймо... сохтааст:

*Марҳабо, эй далери **дилпаймо**,*

Ба шафқзори кибриёи дилам (8, 3, 224).

2.2.6. **Қолаби исм+сифати феълӣ:** дилдодагон (8, 1, 72), дилбуридагон (8, 1, 164), дилмонда (8, 1, 290), дилмурдагон (8, 1, 350), дилбаста (8, 3, 325), дилгашта (8, 3, 150), дилбурда (8, 3, 284), дилхоста (8, 2, 222), дилрамон (8, 1, 278).

Дилбурида. Вожаи фавқ аз исми дил ва сифати феълӣ бурида иборат аст. Калимаи мураккаби **дилбурида** дар фарҳангҳои зеридаст, аз ҷумла дар муътабартарин фарҳангҳо, мисли «Луғатнома»-и Деххудо ва фарҳанги Муин ба назар нарасид. Вожаи мазкур аз иборайи рехтаи **дил буридан**, ки маънии «1. даст кашидан, дил қандан, дил бардоштан, қатъи алоқа қардан; 2. маънос шудан, навмед гаштан, қатъи умед қардан» (3, 1169)-ро дорад, сохта шудааст.

*Зи ҷаҳони сутпаймон ҳама **дилбурида**гонем,*

Нашавад ту ҳам зи дунё бибуриву дил бишӯй (8, 1, 164).

2.2.7. **Қолаби сифати феълӣ+исм:** мурдадилхо (8, 1, 104), хастадил (8, 1, 184), хуфтадил (8, 1, 343), осудадил (8, 2, 216), шикастадил (8, 2, 239), афрӯхтадил (9, 405), сӯхтадил (9, 405), дӯхтадил (9, 405).

Хуфтадил. Вожаи мазкур аз иборайи изофии «дили хуфта» сохта шудааст. «Хуфтадил» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» мавҷуд нест. Ин вожаро Деххудо дар «Луғатнома»-аш чунин шарҳ додааст: «муқобили бедордил; дилмурда» (2, 840). Дар мисоли поёнӣ хуфтадил ба вазифаи исм омадааст. Дар ин ҷо ҳодисаи исмшавии сифат мушоҳида мешавад:

*Ин **хуфтадил**онро, ки фаромӯши ҷаҳонанд,*

Бедор ҳамехоҳаму ҳайфо, ҷарасам нест (8, 1, 343).

Хулоса, таркиби луғавии забони ашъори шоира Фарзона хеле бой буда, омӯзиши он аз дидгоҳи забоншиносӣ аҳамияти бағоят бузург дорад.

Як хидмати беандоза бузурги шоира дар соҳаи забоншиносӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки ӯ бисёре аз калимаҳои ноби тоҷикиро, ки дар адабиёти классик истифода мегардиду имрӯз аз доираи истифода баромадааст (дилӣ, дилсанг, дилшикоф, дилпарешон, дилреза, хуфтадил...), аз нав зинда менамояд. Дигар ин ки Фарзона дар зами-

наи қолабҳои мавҷудаи забон калимаҳои нав (нодилбарӣ, нодилбарона, кӯҳнадил, дилпаймо, дилрас, дилҳабашӣ...) созмон дода, бо ин роҳ таркиби луғавии забонро бой гардонида истодааст. Далели ин гуфтаҳо чанд мисоле, ки дар боло таҳлил намудем шуда метавонад.

Пайнавишт:

1. Амид, Ҳасан. *Фарҳанги форсӣ/ Ҳ. Амид.* – Теҳрон: *Амири Кабир*, 1389, -1088 с.
2. Деҳхудо, А. *Луғатнома/А. Деҳхудо.* – Теҳрон: *Интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон*, ҷ.10, 1328. – 978 с.
3. Деҳхудо, А. *Луғатнома/А. Деҳхудо.* – Теҳрон: *Интишорот ва чопи Донишгоҳи Теҳрон*, ҷ.11, 1328. – 1513 с.
4. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. Фонетика. Морфология.* – Душанбе: *Маориф*, 1973. -451 с.
5. Муин, Муҳаммад. *Фарҳанги форсӣ/М. Муин.* – Теҳрон, ҷ.1, 1381. -1106 с.
6. Олимҷонов, М. *Калимасозии ашъори Фарзона.* М. Олимҷонов// «*Номаи ховаришносон*, №3, 2010, с. 153-159
7. Олимҷонов, М. *Муруре ба калимасозии устоди сухан.* М. Олимҷонов// Ҳ. Сугд №98, аз 14 августи 2014
8. Фарзона. *Қатрае аз Мӯлиён/ Фарзона.* – Хучанд: *Нури маърифат*, ҷ.1, 2003. -510с.; ҷ.2, 2003. -472с.; ҷ.3, 2003. -378с.
9. Фарзона. *Ҳама гул, ҳама тарона/ Фарзона. Дар ду ҷилд. Ҷилди 2.* Хучанд, «*Хуросон-медиа*», 2014, 500 с.
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ.* -Москва: *Советская энциклопедия*, ҷ.1, 1969. -951с.; ҷ.2, 1969. -947с.
11. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1-2.* – Душанбе: *Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ*, ҷ.1, 2008. -950 с.; ҷ.2, 2008. -945с.
12. Фозилов, М. *Фарҳанги ибораҳои рехта/ М. Фозилов ҷ.2.* – Душанбе: *Ирфон*, 1964. -805 с.
13. Ҳасанов, А. *Ҳарфи тозаи Фарзона.* А.Ҳасанов// *Адабиёт ва санъат*, №37, аз 11 сентябри соли 2014
14. Шокиров, Т. С. *Истилоҳоти ҳуқуқшиносии тоҷиломӣ дар забони тоҷикӣ/ Т. Шокиров.* – Хучанд: *Пайванд*, 2008. -118 с.

Reference Literature:

1. Amid, Hasan. *Persian Dictionary.* // H.Amid. – Tehran: *The Great Emir*. 1389hijra. – 1088 pp.
2. Dehkhudo, A. *Dictionary / A. Dehkhudo.* – Tehran: *Publicated Editions of Tehran University.* – V.10, 1328hijra. – 978 pp.
3. Dehkhudo, A. *Dictionary / A. Dehkhudo.* – Tehran: *Publicated Editions of Tehran University.* – V.11, 1328hijra. – 1513 pp.
4. *Modern Tajik Literary Language. Lexicology. Phonetics. Morphology.* – Dushanbe: *Enlightenment*, 1973. – 451 pp.
5. Muin, Muhammad. *Persian Dictionary // M.Muin.* – Tehran, - V.1, 1381hijra. – 1106 pp.
6. Olimjohnov M. *Word-Building in Farzona's Poetry.*// M. Olimjohnov // *Oriental Studies*. 2010, #3. – pp. 153 – 159.
7. Olimjohnov M. *The Process of Word-Building Implemented by a Master of Pen // Hakikati Sughd (The Truth of Sughd) August 14, 2014, #98.*

8. *Farzona. The Drop from Muliyan // Farzona. – Khujand: Light of Enlightenment, 2003, V.1. – 510 pp; V.2. – 472 pp; V.3. – 378 pp.*
9. *Farzona. In two volumes. V.2. – Khujand: "Khuroson-Media", 2014. – 500 pp.*
10. *Tajik Language Dictionary. – Moscow: Soviet Encyclopedia, V.1, 1969. – 951 pp; V.2. – 947 pp.*
11. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. VV. 1 – 2. – Dushanbe: Scientific research Institute of Language and Literature named after Rudaki. 2008, V.1. – 950 pp; V.2. – 945 pp.*
12. *Fozilov M. Phraseological Dictionary // M. Fozilov. – Dushanbe: Cognition, 1964, V.2. – 805 pp.*
13. *Hasanov A. Farzona`s Pure Letter.// A. Hasanov // Literature and Art. 2014, September 11, #37.*
14. *Shokirov T.S. Pre-Islamic Linguistic Terminology in the Tajik Language // T.S. Shokirov. – Khujand: Alliance, 2008. – 118 pp.*